

A szorongástól az imáig

Megjegyzések Kierkegaard vallásfilozófiájához

Jelige: TLC689

Tartalom

Tartalom.....	1
1. Módszertani bevezetés	3
2. Felvezetés: bibliai hagyomány; bűn és hit	5
2.1. A keresztényi értelemben vett halálról.....	5
2.2. Én, hit és bűn.....	7
3. Eljutni Krisztushoz, a tanítóhoz, avagy miben áll közvetlen tanítványnak lenni ..	12
3.1. A keresztény hit iskolája	17
3.2. Épületes beszédek, avagy a belső leckék	19
3.3. A helyes imáról	21
4. Az egyes: vallási zseni vagy mártír?.....	23
5. Zárógondolatok	25
6. Bibliográfia	26

1. Módszertani bevezetés

Most, amikor egy újabb Kierkegaard tanulmányt szeretnénk írni, szembesülünk azzal a ténnyel, hogy nem mindenki tekinti Kierkegaard-t filozófusnak. Érthető okokból megmaradt az eszmetörténeti közfelfogás annál a véleménynél, miszerint Kierkegaard-ról csak, mint a stádiumok filozófusáról, az esztétikai íróról, a Hegel-kritikusról és a Schelling-tanítványról tudunk beszélni. Habár ez a kritika nem jogtalan, itt rögtön a dolgozat elején ki kell, húzzuk a méregfogát különben a fönt említett kritika végez túl gyorsan a dolgozattal. A nem vallásfilozófiára specializálódott a filozófiatörténész hajlandó megmaradni annál a gondolatnál, miszerint a filozófiának eredendően ateistának kell lennie. Hiszen az önmaga úrnője és szolgálóleánya kell hogy legyen azért, hogy önálló tudományként nézhessünk fel rá.

Szerencsére a kérdés nem lehet ilyen egyszerű. Pont az eszmetörténésznek kell tudnia, hogy sem az újkori teodícea, sem az idealizmus történelemfilozófiája eredendően nem nőhet ki a szolgálólány szerepet, noha észhasználatban már előrébb tudja magát, mint úrnője.

Jelen dolgozatomhoz szükséges Kierkegaard képek rekonstruálásához több olvasási ötletet is kölcsönöztem különböző kutatóktól, gondolkodóktól.

- A. Joakim Garff monográfiája mára megkerülhetetlenül tör a magyar olvasó figyelmének előterébe is. Természetesen Garff következtetéseit néhol joggal lehet vitatni, ugyanakkor rendkívüli segítséget tud nyújtani a már Kierkegaard műveit jobban ismerőknek.
- B. Egy másik olvasat igyekszik egy bizonyos korszak kiemelt műveit egymás mellé állítani, s így elvezetni az olvasót egy célzottabb, kerekesebb Kierkegaard képhez. Ilyenek például Clare Carlisle illetve magyar nyelven Gyenge Zoltán munkái.¹
- C. Egy harmadik olvasat az azonos témájú írásokat rakja egymás mellé. Például a pszichológiai fejtegetéseket (*A szorongás fogalma*, *A halálos betegség*). Ezen művek fontosságának kihangsúlyozását sosem mulasztják el például Ferdinand Ebner, vagy Paul Ricoeur.
- D. Röviden meg kell említenem még Kierkegaard forrásait, melyek a teljesség igényei nélkül az alábbi óriási alkategóriákba osztályozhatóak: a bibliai kultúrkör,

¹ Carlisle 2005, ill. Gyenge 2009.

az antikvitas gondolatvilága, Shakespeare, a dán és német romantika, a felvilágosodás gondolkodói és természetesen a német idealizmus.

- E. Egy további stratégia pedig a szerzőnek a 20. századi hatását vizsgálja. Ez az a pont, ahol nem szabad elfeledkeznünk arról a mondásról, különösen, ha Kierkegaard hatásáról van szó, hogy a legtermékenyebb megértés néha Kierkegaard szándékos félreértése volt.

A továbbiakban Kierkegaard-nak az 1844-1850 közötti alkotói korszakát szeretném felölelni dolgozatomban. A fent említett öt stratégia közül mind az ötöt fel szeretném használni saját Kierkegaard-olvasatomban, de azok, tartalmuk és a különböző szövegközi kontextusok miatt más eredményeket fognak nyújtani, mint eredeti alkalmazásukkor.

Most már leszögezhetem, hogy célom nem a szokásos Kierkegaard-képek közötti döntés, vagy elveszni az interpretálási tengerben, hanem hogy egy újabb horizontot nyissak meg az olvasó számára, ezzel is csak azt bizonyítva, hogy a Kierkegaard kutatások csak nagyon ritkán tudják egymást negligálni, sokkal inkább komplementerei egy még teljesebb képnek. A megszokott értelemben dolgozatom nem fog homogén képet nyújtani. Nem egyetlen egy apró mondatot fog feszegetni, sokkal inkább egy szerzői korszakhoz szeretné közelebb vinni az olvasóját. Az értekezés több szálon fog futni, ugyanakkor ezeket a szálakat minél szorosabban igyekszem majd egymáshoz feszíteni. Elő fog fordulni, hogy egyik téma lezárása után felvetődik rögtön egy másik szál. Olyan lesz ez, mint egy fonat, amelyet, ha felülről nézünk azért domborodik ki az egyik színe, mert alatta ott dolgozik egy már megtárgyalt, vagy később megtárgyalandó gondolat fonákja. Sajnos egyszerre nem lehet a fonat mindkét oldaláról beszélni, de igyekezni fogok bizonyos fontosabb ötleteknek a színét és a visszáját is bemutatni.

Mivel dolgozatomba szigorúan Kierkegaard-ral, a vallásos gondolkodóval szeretnék foglalkozni, ezért első számú források közé most az Újszövetség, Szent Ágoston és Luther Márton tanításait szeretném az előtérbe állítani. Ezekkel párhuzamosan olyan filozófusokat fogok megszólaltatni, akik már jóval a dán filozófus után szólaltatták meg ugyanezen témákat: Ebner, Bultmann, Heidegger, Ricoeur. Akik szemmel láthatóan rengeteget tanultak Kierkegaard-tól. A szekunder irodalmak harmadik rétegét pedig hozzánk korban legközelebbiek írták. Talán ebben a korosztályban jelenik meg először igazán az a szándék, hogy a lehető legteljesebb bemutatást szolgáltatassák a dán gondolkodó különböző szerzői korainak, vagy teljes életének.

2. Felvezetés: bibliai hagyomány; bűn és hit

Szent Ágoston Vallomásainak már a címe is magában hordoz némi segítséget következő fejtegetéseinkhez. A latin *confessio* szó nemcsak egyszerű vallomás, hanem magában hordozza a gyónás jelentését is és mindenféle tanúságtételt önmagunkról. Legyen az a bűn megvallása, vagy a hitvallás. - Például Olaszországban a mai napig használatban lévő katedrálisokban is ott találhatjuk a *confessore* feliratot, amely szó szerint a gyóntatást végző pap helyét jelöli. -

Most már könnyebben odafigyelhetünk a mű narratívájára. Nem csak az időről szóló fejtegetései lehetnek érdekesítőek számunkra. Hanem mostantól fontos lesz észrevennünk azokat kifejezéseket, melyek a Rómabeliekhez íródott páli levélből élénk citált szófordulatokat hozza saját narratívájának segítségéül.

„Hiába „gyönyörködtem a törvényedben a belső ember szerint, mikor tagjaimban más törvény ellenkezett elmém törvényével és rabbá ejtett engem a bűn törvénye alá, amely tagjaimban vagyok.”² A megszokás ereje a bűn törvénye, ez tartja és viszi a lelket még akarat ellenére is, - de érdeme szerint, mert akaratlanul sodródott bele a megszokásba.”³

2.1. A keresztyéni értelemben vett halálról

Ez a halál fogalom megkerülhetetlennek látszik, mielőtt továbbmennénk értekezésünkben. A Páltól eredő hagyományban Ágostonon át Kierkegaard-ig a bűn fogalma kéz a kézben jár eme szerzők személy fogalmával. Ágoston egyik leghíresebb elemzése az „Isten városáról” című apológiájában található.

Ágoston szerint a teremtett ember lelkének egyik „halála az Istentől való elfordulás”.⁴ Ez a halál akkor következik be, amikor a lelket elhagyja az élete, ami reá nézve Istennel azonos.

A másik – teremtéstörténetben szám szerint második – halál beállta, akkor történik, amikor a lélek elhagyja a testet. Ezt a két halált nevezi a szerző első halálnak, ennek az egész emberiség alá van vetve. S ezt követi a második, hacsak kegyelemből meg nem szabadul az ember. Tehát az első halál, az eredendő bűn jogos büntetése, a fiziológiai halál. Míg a második halál a kárhozat.

² Róm. 7:22-25

³ Ágoston 2002, 199.o.

⁴ Ágoston 2006, XIII. könyv 12. fejezet

Az első halál első mozzanatának narratíváját ekképpen szólaltatja meg Ágoston: „napról-napra elmulasztottam benned élni, de nem mulasztottam el mindennap önmagamban meghalni.”⁵

A második haláltól Isten kegyelmével megszabadulhatunk a feltámadásban, amelyet azonban az első halál első mozzanatával, Istentől való eltávolodásunkkal, nem érdemelhetünk ki.

Tehát, most már Kierkegaard szavaival: „Csak a keresztény ember tudja, mi értendő halálos betegségen”.⁶ Hiszen „a természetes ember valójában nem tudja mi az iszonyatos, ezzel azonban, még nem szabadul meg a félelemtől, nem, ő attól fél, ami nem iszonyatos”.⁷ Az iszonyatos az Istentől való elfordulás, amely tehát magában hordozza a kárhozatra jutást. Ez az iszonyatos azonban megismerhető Istentől való elfordulásunk által, hiszen aki Istennel van csak attól fél, hogy el ne veszítse Őt.

„Ha félünk a nagyobb veszélytől, nem félünk szembenézni a kisebbel; ha *egyetlen* veszélytől végtelenül félünk, akkor a többi, mintha nem is létezne”⁸

A Kierkegaard által fejtegetett keresztényi félelem tehát abban áll, hogy minden, ami a természetes ember számára ijesztő, a keresztényi számára már nevetséges. Ugyanakkor minden olyan ténylegesen megélt félelem, amit a keresztény ember még a természetes állapotában tapasztalt meg, a *halálhoz* vezetí őt, hiszen, ha nem az elpártolástól fél, akkor már el is fordult Istentől. Tehát ebben az állapotában – ami nem más, minthogy kétségbeesett valamitől – halálra, azaz kárhozatra fog jutni.

Mind a *Vallomások* narratívájában, mind a *halálos betegség*ben felsejlik még valami a kárhozat tanán kívül is. A már hívő egész egyszerűen tudja, hogy mikor sétált rá a halálhoz vezető útra, milyen cselekedetekkel, és azt is tudja, hogy mikor sétált le arról az útról. Azaz a Krisztusban való hit egy új, eddig ismeretlen mentális állapotba való átugrással jelenik meg az egyes hívő személyes történetében. A mentális állapotot, mint hangoltságot a tulajdonosa hozta létre, azzal, hogy egyszerre fogadta el a feltételt és a feltétel adót. Most már érthető, hogy az Újszövetség hit fogalma, miért az újjászületés és miért nem a sarkonfordulás.

⁵ Ágoston 2002, 152.o.

⁶Kierkegaard 1993a, 15.o.

⁷ Uo.14.o.

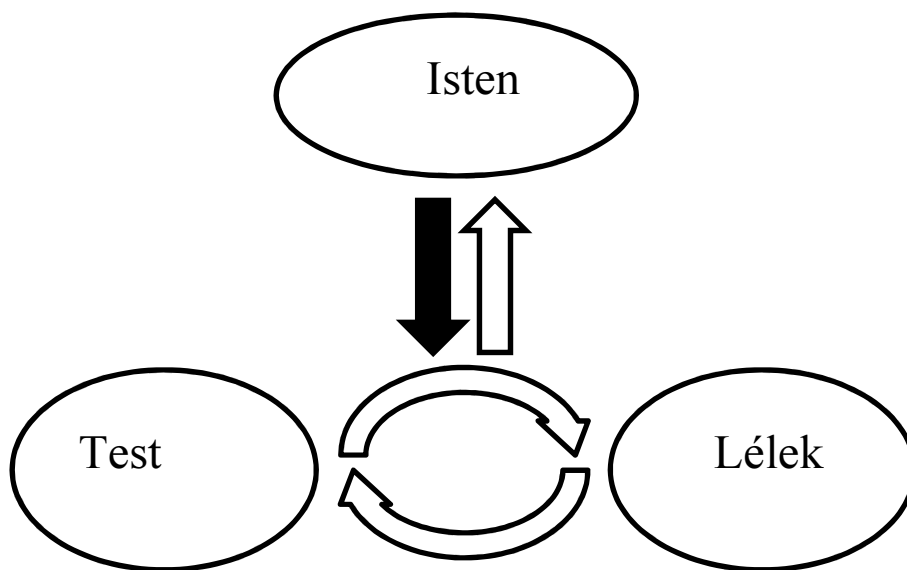
⁸ Uo. 15.

2.2. Én, hit és bűn

Most, hogy megtárgyaltuk a cím fontosságát, ideje közelebb kerülnünk a szöveghez. Mint már fentebb említettem a személyfogalom kéz a kézben jár a bűn interpretálásával, ahogy már Pálnál is úgy Kierkegaardnál szintén.

Mivel a bűn olyan állítás, miszerint a hit ellentéte, ezért a személy fogalomnak természetesen a hithez is köze van. Eljött a pillanat, hogy újabb Kierkegaard-olvasási perspektívát válasszunk. Ezúttal az úgynevezett pszichológiai fejtegetésekhez fogunk nyúlni. Tehát *A halálos betegség* mellett most *A szorongás fogalmáról* íródott fejtegetés kerül az előtérbe, ezzel követve Ricoeur és Ebner Kierkegaard olvasási stratégiáit.

Kierkegaard talán szándékosan nem volt hajlandó egyszerűen megfogalmazni a személy fogalmát, ezért, most egy ábra segítségével fogom bemutatni a személy és a hit fogalmait.

Az, hogy az ember test és lélek szintézise, kifejtetlenül marad Kierkegaard-nál, ám, ami ennél sokkal fontosabb, az, hogy viszonyokról beszél, ebből már feltehető, hogy az első viszony, már az emberen belül éppen a test és lélek viszonya. Így nem szakadunk ki a bibliai kultúrkörből. Azok a viszonyok, és a viszonyokhoz való viszonyulások, jelen ábrán a nyilak. Az egyszerűség kedvéért a teremtéstől az egyes hívőnek a hit állapotáig való eljutását fogom leírni.

Az egészen biztos, hogy Kierkegaard kijelenti, hogy az ember szellemes lény. Ennek másik neve az Én. Az alsó szinten látható, hogy az emberben van valami viszony teste és lelke között. Ez azonban nem elégséges, ennek a viszonnak önmagához is kell

viszonyulnia, tehát a viszonynak öntudatra kell ébrednie, ekkor lesz az embernek Én fogalma. Csak ekkor ébredhet szellemes voltára. Ez volna az etikai szférája, amely magában hordozza a felelősséget.⁹ (Ezt jelöli az egymásra mutató két nyíl.)

Bizonyos továbbá az is, miszerint Kierkegaard megemlíti, hogy az első viszonyt Isten hozta létre. (Ez a lefelé mutató, fekete nyíl.) Ugyanakkor az is belátható, hogy csak a szabadság által viszonyulhat az eredeti viszony önmagához. Ebben a mozzanatban áll a szellem, az Én, a felelősség és a szabadság.

Az alsó szint tehát az etikait ábrázolja. Ugyanakkor az is biztos, hogy létezik egy olyan állapot, amelyben ez a pusztán csak önmagához való viszonyulás, ha nem is a bűn, de elkerülhetetlenül odavezet. Hiszen a szabadság beleszédülhet önmaga lehetőségeibe, úgy, hogy abból végérvényesen sohasem talál ki.¹⁰

„A szorongás, tehát a szabadság szédülete, amely akkor jön létre, ha a szellem tételezni akarja a szintézist, a szabadság pedig saját lehetőségeinek mélyére néz, ott megragadja a végességet, hogy ahhoz tartsa magát.”¹¹

„A szédülés a lélek vonatkozásában az, ami a kétségbeesés a szellem vonatkozásában.”¹²

A fenti két idézetet nem elég parafrázálnom. A szabadság tehát nem a szükségszerűség lehetőségeibe pillant, hanem önmagában kezd el körbeforogni, így megszédül. Nem találja a körben forgásból való kivezető utat. Mi több nem is érdekli, mert elkapta a körhinta varázsa. És önnön középpontjához szögezi magát. Így saját lehetőségeiben való körforgása alatt, megtapasztalja saját belső örökkévalóságát, ám ugyanebben az örökkévalóságnak tűnő pillanatban elfelejti, hogy ennek már semmi köze a külvilághoz, így azt sem veszi észre, hogy a belső örökkévalóság érzetét nem önmagának köszönheti, hiszen ő csak észrevette, de nem ő teremtette.

Ezek után észre kell, hogy vegyük a fenti két citátumban, hogy a szorongás a lélek kategóriája, addig a kétségbeesés a szellemé tehát utóbbi az etikai szint fogalma. A szorongás önmagában véve nem jár öntudattal, csak külső leírásra alkalmas. A kétségbeesésnél viszont már van öntudat, ezért lehet egy terápia kezdete is. Tehát Kierkegaard-nál a szorongás és a kétségbeesés ugyanannak a fenoménnek a leírása azzal a különbséggel, hogy a kétségbeesés megkeresheti szorongásának pontos helyét és okát. Így a kétségbeesés kezdete lehet a szorongás állapotából való kilépésnek.

⁹ Uo. 20 - 22.o.

¹⁰ Uo. 22.o.

¹¹ Kierkegaard 1993b, 73.o.

¹² Kierkegaard 1993a, 22 .o.

„Válaszd hát a kétségbeesést, mert [...] kétségbeesni csak akkor lehet, ha választjuk. S miközben kétségbeesik valaki, újra választ, s így önmagát választja, nem a maga közvetlenségében, nem ezt a véletlen individuumot, hanem önmagát választja a maga örök érvényességében.”¹³

Talán a *Vagy-Vagynak* pont ez az a pontja, ahonnan elkezdhetjük a koppenhágai Szókratésznek azt az olvasását, amely egy tulajdonképpeni terápiához vezet minket. A fent idézett jótanács, az etikai szinten élő törvényszéki tisztviselő adja csapongó fiatal barátjának, abban bízva, hogy amaz megtalálja az önmagából való kivezető legjobb, szabad utat.

Ám a koppenhágai Szókratésznek a személyről szóló fogalmi fejtegetései nem a *Vagy-Vagy*-ban érik el a csúcukat, hanem a már említett műben, *A halálos betegségben*. Ahol az etikai szint egyszerre hordozza szabadság, a felelősség és a kétségbeesés állandó lehetőségét, ott adódik tehát a kérdés, hogy mire elég az öntudat, ha nem történik meg a külvilágra tett állandó reflexió.

Mire jó önnön végtelenségünk, ha csak beleroskadhatunk? Így természetesen semmire. Ám a végtelenségünkben lehetőségünk van az önrealizálásra. Ez egy belső út, amely röviden a páli terminussal szólva egyszerre tartozik a belső emberre, mint a külsőre, a lelkiségre és a faktikus életre.

Csak hogy a belsőt az alaphangoltságon túl a külsőre kell hangolni, és viszont: a külső életből állandóan le kell, hogy vonjuk a tanulságot a bensőségességben foglaltatott világnézetekre. Olyan ez, mint a zenekari hangolás. – Egy hegedűt nem illik tiszta zenei A-hoz hangolni, ha más hangszer zenésze erre nem képes. Úgy illik, hogy a finomhangoló segítségével a többi hangszert is kövessük. Természetesen a fúvós hangszerekre ez a hasonlat nem illik, de a többi hangszert a fúvósokhoz szokás hangolni, vagy az orgonához, vagy a harmóniumhoz. Az orgona, – mint totális tisztaság – nem véletlenül vált a barokk zene szimbólumává. – Ez nem lesz egyszerű mutatvány, ezért kell keresnie az egyesnek valami fundamentumot, amelyen elindulhat és, amelyhez megérkezhet. Ezt röviden, azaz világi nevén meggyőződésnek hívjuk. Ebből meríthetünk komolyságot, tetteink és életünk következetességére. Ez a fundamentum azonban olyan biztos kell hogy legyen, amelyben örökké képes lesz a személy az átváltozásra, azonban olyannak, amelyet sohasem bukhat el.

Ezen a ponton azonban Kierkegaard villámgyorsan leszögezi, hogy mire is gondol ő, és csak fejtegetései vége felé írja le azt, hogy más végső megoldás miért nem jöhet szóba.

¹³ Kierkegaard 2005, 625.o.

„[A] kétségbeesés ellentéte a hit. Olyan állapot, amelyben nincs kétségbeesés, amely hit formulája is: azáltal, hogy önmagához viszonyul és önmaga akar lenni, az Én áttetsző módon abban a hatalomban gyökerezik, amely tételezte.”¹⁴

„A hit nem egyéb, mint az, hogy az Én, [...] áttetsző módon Istenben alapozza meg magát.”¹⁵

A fenti idézetekből még egy, eme dolgozatra irányuló reflexiót meg kell, hogy tegyünk, itt a felvezetésben. Tehát az ábrán a fölfelé, Istenre mutató nyíl, a teológiai, – mert Isten színe előtt létező– Én-nek az Istenben való megalapozottságát hivatott jelölni.

A fekete, lefelé mutató nyíl pedig az ember teremtését jelöli, amikor ugyanis a szellem átjárja az embert. Továbbá az embernek a szabadságra való teremtettségét is jelöli, ezzel egyidejűleg értelmezhető a két vertikális nyíl bukásként, illetve az Istenhez való visszatalálásként. A makrokozmosz történetét – itt értsd: bukás, megváltás – természetesen olvashatjuk a mikrokozmosz szintjén is: a feltétel megadása, azaz meghívás, illetve annak elfogadása, azaz a belső útra kelés, ami természetesen csak a külső, faktikus létben határozódhat meg. Az Istenviszony fogja meghatározni a hívőnek a világhoz való viszonyát is. Kierkegaard szerint, „az egyén történetisége, [...] mint saját faktikus létezésének önmegvalósításaként összpontosul.”¹⁶

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a belső misztikus tévelygések¹⁷ már a *Vagy-Vagy* etikai stádiuma felől is elutasításra kerültek, hiszen hiányzik a misztikusból az átlátszóság.

Az áttetszőségről később természetesen lesz szó.¹⁸

„Szellemi értelemben a hely és az út is az emberen belüli, és, ahogy a hely az áldott állapotra törekvő léleknek úgy az út is állandó átalakulása a törekvő léleknek.”¹⁹

A fenti citátum a jánosi igehelyet hivatott feleleveníteni.²⁰ Nem szabad ezzel együtt azt sem elfelejtenünk, hogy a válasz éppen hitetlen Tamás kérdésére felel. Így megérkeztünk Kierkegaard-hoz, a vallásfilozófushoz.

Még mielőtt továbbrohanánk, foglalkoznunk kell a kereszténység nézőpontja felől a legfontosabb kétségbeesés fenoménjával, ennek neve a démonikus. Elsősorban a két már általunk is kiemelt fontosságú művekben (*A halálos betegség*, *A szorongás fogalma*)

¹⁴ Kierkegaard 1993a, 59.o.

¹⁵ Uo. 97.o.

¹⁶ Slok 1983, 203.o.

¹⁷ Kierkegaard 2005, 661.o.

¹⁸ Az angol kritikai összkiadás következetesen a transparency, transparent terminusokkal, hozza azt a kifejezést, amit Rácz Péter áttetszőségnek fordít. A továbbiakban felváltva fogom használni az áttetszőség, átláthatóság, áttekinthetőség szinonima párokat. Fontos, hogy ezek a magyar szinonima párok következetesen egy terminusként jelennek meg az eredeti szövegekben, de magyarra ültetésük során mindig az éppen szebben csengő kifejezést fogom használni.

¹⁹ Kierkegaard 1990, 84.o. (Kiemelés: Clarlisle 2005, fordítás tölem.)

²⁰ Jn. 14:6

figyelhetünk fel rá. Megállapíthatjuk, hogy a démonikus ugyanolyan következetességgel bír, mint a hit állapotában lévő, azzal a különbséggel, hogy miközben ő is önmaga akar lenni, egyre határozottabban lök el magától mindent, ami jó. Így zárkózódik folyamatosan önmagába.²¹ Ezért önnön lehetőségét sohasem realizálja.

Mindkét kiemelt mű alcímében szerepel, a „pszichológiai fejtegetés” kifejezés. Egy pillanat erejéig feltehetjük azt a kérdést, hogy vajon, amikor Kierkegaard a démonikusról ír tulajdonképpen nem az újszövetségi ördögösöket állítja figyelmünk homlokterébe? Intuícióm szerint a válasz igen. S, ha ez így van, akkor Kierkegaard tulajdonképpen az elsők között van, akik elkezdik az Újszövetség mítosztalanítását. Kierkegaard megmarad saját narratívájánál, így tudományosan nem tud hozzáférni minden egyes Krisztus-jelenség pszichológiai, antropológiai jellemzéséhez. Ez már csak annak is köszönhető, hogy az indirekt kommunikációs stratégiát választotta. Tehát nem fogunk nála találni olyan utalásokat, amelyek a szorongási típusukat bibliai példákkal lennének hivatottak alátámasztani. Ellenben mi, a későbbiekben joggal megtehetjük ezt az összevetést.

A továbbiakban tárgyalnunk kell Kierkegaard egész szerzői tevékenységének legelementárisabb témáját a Krisztus-hitet.

Már *A halálos betegség*ben is megismert teológiai Én másik neve – a szerző szintén vallási korszakában – „az egyes”. E fogalom kulcsszerepet játszik mind újkor-, mind valláskritikájában. Ugyanakkor látni fogjuk azt is, hogy a dán államegyház ellen irányított kirohanásainak alapelvei meg fognak egyezni saját korkritikájában fellelhető főbb vonásokkal is.

Véleményem szerint azonban elkapkodott volna azt hinni, hogy a valláskritika is „az egyes” körül forog. Ennél közvetlenebb a probléma gyökere. Tömören annyi, hogy a Krisztus-hit elveszett a kereszténységből, s az egyház elintézményesítette a Krisztus-hit minden mozzanatát, a prédikációk, konfirmációk, keresztelesek, úrvacsora már csak rutinműtétek, mind a papok, lelkészek, mind a „hívők” számára. A vallásból kikopott az eksztatikus hangulat. Az ünnepnapok ugyanolyan szürkévé váltak, mint a hétköznapiak.

A „begyakorlás a kereszténységbe”, vagy magyar nyelven *A keresztény hit iskolája* című írás Anti-Climacus műve, csakúgy, mint *A halálos betegség*. Ezekkel párhuzamosan olvashatók Johannes Climacus művei a *Filozófiai morzsák* valamint a *Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai morzsákhoz*. Hiszen Johannes Anti-Climacus filozófiai ikertestvére.

²¹ Kierkegaard 1993a, 127.o.

A továbbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy Kierkegaard szerint hogyan juthatunk el az igazi Krisztus-hithez. Be fogom bizonyítani, hogy a teória és a praktikus filozófia kéz a kézben járnak. Első lépésben a *Morzsákat* szeretném összevetni a *Keresztény hit iskolájával*, innen egyenes út vezet minket, hogy belülről is foglalkozunk a hívőnek a Krisztus irányába tett mozzanataival, ezért az *Épületes beszédek*hez fogunk nyúlni.

3. Eljutni Krisztushoz, a tanítóhoz, avagy miben áll közvetlen tanítványnak lenni

A *Morzsákban* Kierkegaard töle megszokott módon hermeneutikai játékokkal vezeti olvasóját. Ebben Isten a tanító szerepében tűnik fel, mint aki „megadja a föltételt s megadja az igazságot”.²² A igazságról asszociáljunk János evangéliumára, miszerint: "És megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket."²³ Fentebb láttuk, hogy a még nem hívő miként van megkötve önmaga által. A tanítóról újabb információkat tudunk meg, „a tanító: szabadító, megváltó, engesztelő.”²⁴ A tanítót, a megkötözött a pillanatban ismeri meg. Hiszen a pillanat – Kierkegaardra jellemzően: paradoxon – a folyó időnek azon része, amikor az örökkévalóság erőt vesz rajta, és megpróbál betüremkedni azon. Vagy másképp a pillanat az, amikor az Örökkévaló visszatükröződik az időben. Visszatükröződik, s aki ebben a felsejlésben meg meri látni az istenit, az megkapta a meghívást, vagyis a felszólítást az önrealizálásra.

A pillanathoz a legközelebb akkor jutunk, ha megpróbáljuk megérteni Kierkegaardnak a pillanatról szóló imáját:

„Pillanat: Ó, Isten, ha nem Te lennél a Mindenható, aki mindenhatóan kényszeríthet, s a szeretet, melynek nem lehet ellenállni, s ha nem Te lennél a szeretet, mely lelkem mélyéig megérint! ... De a szereteted megindít; a gondolat, hogy szerethetlek téged, fellelkesít, hogy boldogan és hálásan vállaljam a sorsomat, áldozattá válni, feláldoztatni egy nemzetért.”²⁵

Merjünk odafigyelni eme ima írott képére, feltűnik nekünk egy levegő vételnyi, talán sóhajtasnyi szünet a „...”. Ez az a hely, ahol az imádkozó Kierkegaard átadja magát a visszatükrözőedésnek, az eljövendőnek. Az ima második fele, – mint akklamáció – az első

²²Kierkegaard 1997, 24.o.

²³Jn 8:32

²⁴Kierkegaard 1997, o.24.

²⁵Kierkegaard 2011a, 30.o.

feléne a tükörszimmetrikus átfordítása. Az esztétikai szorongó szkepszis ebben a pillanatban fordul át a teológiai-Én önmegalapozásába. Így lesz a momentumból sacramentum. Nem utolsó sorban e megalapozottság mellett a mondat második fele magában rejti a vallási zsenivé válás imperatívuszát. Így pillanat szentté avatja a profánt.

Johannes Climacus, – *nomen est omen* – ismét a fokozások retorikai erejét használja föl. A pillanat az „örökkévalóság elhatározása”,²⁶ amelyben „az Isten maga adja meg a föltételt”.²⁷ A pillanat nélkül „nem továbbjutunk, hanem vissza Szókratészhoz”.²⁸ Azaz lemondunk a végletekig való következetességről, a komolyságról, s a szorongásból kivezető útról.

„... a hit nem fogható fel pusztán intellektuális mozgásként, éppúgy a botránkozás sem: mindkettőben a szubjektivitás és az egzisztencia egésze fejeződik ki.”²⁹

Mint már említettük a hit is paradoxon, a *Morzsákban* máshogy is találkozunk a paradoxon összetételével. Kétféle tanítvány van: az egyik a tanítójával egyidejű, azaz a kortárs, a közvetlen tanítvány, aki kommunikál a Megváltóval s a többi közvetlen tanítvánnyal, illetve a másik, aki a tanítójával nem-egyidejű, ő a közvetett tanítvány.

Íme, egy újabb pillanat. A *szorongás fogalmában* maga Vigilius Haufniensis hívja fel figyelmünket a latin *communicare* ige szent kifejezésére.

„A szabadság mindig kommunikatív (különösen, ha figyelembe vesszük a szó vallásos jelentését) a szabadságnélküliség viszont egyre zárkózottabb és nem törekszik kommunikációra.” (A szorongás fogalmából az ide tartozó lábjegyzetben a következő szerepel: „*kapcsolatot teremt, illetve úrvacsorát vesz.*”)”^{30 31}

Erőst figyelemre méltó Kierkegaard-nak a „*communicare*” igénél megjegyzett észrevétele. Ha összeolvashatjuk Kierkegaard különböző álneveit, akkor nem csak vallásfilozófiailag, hanem teológiailag is veretes eredményt kapunk. Ehhez Luther egyik sermóját kell elővennünk, amelyben a következőt olvassuk:

„A latin *communicare* pedig a közösség elfogadását jelenti, s magyarán azt mondjuk: a szentséghez (az Úr asztalához) járulni (Pál 1Kor 10:17).”³²

²⁶Kierkegaard 1997, 66.o.

²⁷Uo.

²⁸Uo. 79.o.

²⁹Czakó 2001, 111.o.

³⁰Kierkegaard 1993b, 145.o.

E főnti hely filozófiatörténetileg is izgalmas, valószínűleg ez indítja Ferdinand Ebner arra, hogy hosszas gondolkodás után lejegyezze az „Én-magányosságból való kitörésnek” az első dialógusfilozófiai megközelítését.

³²Luther 1994, 33.o.

Antiochiai Ignatius alapján Rudolf Bultmann hívja föl a figyelmünket arra, hogy a szentség imádata tulajdonképpen eszkatológiai esemény. Az, hogy Krisztus a szentségekben van jelen, nem jelent mást, minthogy a halhatatlanság erői már most hatni tudnak a szentség befogadása által.³³ Később Bultmann Gogartennel egyetértve a keresztény létezés eszkatológiai jellegét a hívő „fűság”-ának nevezi. Ez nem jelent mást, minthogy az életet mindig az újra és újonnan ismételt döntésekben lehet csak megragadni. S, hogy ez az egész eszménységről mennyire Kierkegaard rántotta le a leplet mára lenyomozhatatlanná vált, ugyanakkor döntések fontosságáról elég, ha eszünkbe jut a *Vagy-Vagy* második része.

Most már megállapíthatjuk, hogy a *Morzsák* mellett *A szorongás fogalma* nem csak Kierkegaard filozófiájának ékköve, hanem a liturgia tétjét – ha csak egy lábjegyzet erejéig – közvetíti kortársai számára. Így lesz kerekesebb a keresztény hagyomány a patrisztikától a XX. századi gondolkodásig. S ez a – jóindulatú, de – jogos olvasat még konkrétabban kifejti azt az eszenciát, miszerint a keresztény kultúrkörben nem lehet meditálva megtérni. A Krisztussal való közösség, és a vele való egyidejűség elérése érdekében fel kell, hogy álljunk a helyünkről, hogy az Úr asztalához járulhassunk. – Ezen a ponton megjegyezhetjük, hogy Kierkegaard-t tehát úgy is olvashatjuk, mint aki nem a liturgia ellen volt, hanem csak azt fejezte ki, hogy az ész használata és szív belátásai nélkül az mit sem ér. – S hogy ne térjünk vissza Szókratészhez:

„a kortárs tanítvány is történeti kiindulópontot kap örök tudata számára; mivelhogy [...] nem csupán történetileg fogja érdekelni őt: örök üdvösségét határozza majd meg.”³⁴

Így a tanítvány el fog tudni indulni azon az úton, amely olyan kapuhoz vezet, mint a „tű foka”. Ezzel egy időben újra a pillanatnál járunk, amely tehát paradoxon, megnyilvánulása az értelem terében a megkapott feltétel, és ennek feltétlen adója, aki odaadta magát a világnak. Minél tovább megyünk az örökkévalóság és az idő, illetve az ember és az Isten ellentétének felfogásában, azaz minél inkább közelítünk feléjük, annál inkább eltávolodunk ezeknek az első érzéki, történeti megtapasztalásától. A tanítvány így elfelejtheti, hogy valóban megtapasztalta az Örökkévalót. Éppen ezért más úton kell – az egyetlen valóban járható úton – elindulnia.

Még egy fontos megjegyzés: nem a botránkozás ütközik neki valaminek, hanem a botránkozás kapja az ütközést.³⁵ Tehát a botránkozás, amennyiben van és jogos

³³Bultmann 1994, 66.o.

³⁴Kierkegaard 1997, 79.o.

³⁵ a „scandeliázesthai” szó elemzése: Kierkegaard 1997, 69.o. Kiemelés és magyarázat Czákó 111.o.

elszenvedője valaminek, annyiban természetes – a szó pogány értelmében. Hiszen a már Krisztus-hívőnek ez nem jelenthet botránkozást.

A tanítványnak egyetlen feladata van:

„értse meg, hogy ez a paradoxon [...]: az értelem és a paradoxon szerencsésen ütköznek össze a pillanatban, mikor az értelem feladja, a paradoxon pedig átadja önmagát”.³⁶

Ha a befogadó részéről ez az ütközet és ez az önfeladás „boldogságos szenvedéllyel”³⁷ koronáztatik meg, akkor eljutunk a hit állapotához.

A hitről pedig a következőket állapíthatjuk meg, – újfent a fokozások segítségével–: „a hit nem megismerés”,³⁸ hanem „szabad aktus, egyfajta akaratnyilvánítás”, „a kétely ellentéte”,³⁹ azaz „érezék a keletkezés iránt”.⁴⁰

Ahhoz, hogy ezeket megértsük; újra közelebb kell, hogy kerüljünk a szöveg ritmusához. Ebben a ritmusban pedig újra a pillanatok adják mértéket.

A hit komolysága, a szerző és minden monarchizmusnak a panteizmus elleni harca egy dolgon múlik: „Attól, hogy megéri-e az örökkévalót”⁴¹ – ahol tudatosítania kell a következőt, hogy: „a pillanatban az örök föltételt kapja meg”,⁴² mivel „a pillanatban kapta meg; mert másként pusztán arra eszmél rá, hogy öröktől fogva az övé volt. A pillanatban kapja meg a föltételt, s ettől a tanítótól magától kapja meg.”⁴³ Meg kell érteni, hogy „a változás tehát nem a lényegben, hanem a létben megy végbe, s a nemlétezésből a létezésbe való átmenetet jelenti.”⁴⁴ Tehát:

„Az olyan lét [...], amely egyszersmind a nemlét, nem más, mint a lehetőség; az a lét pedig, amely lét: az hát a valódi lét, avagy a valóság; és a keletkezés változása: átmenet a lehetőségből a valóságba.”⁴⁵

A világra és a személyre tekintve: a lehetőség potencia, vagy a másik oldalról nézve képesség. – Ahogy fenn áll annak a *lehetősége*, hogy holnap essen az eső, úgy én is *képes vagyok* az ajtót a balkezemmel is kinyitni, noha legtöbbször a jobb kezemmel szoktam. – Ahogy a bűnt a megszokás vezérli, ugyanúgy a hitet a megszokások folyamatosan ismételt levetkőzése. A megszokásokkal szemben a hívőnek újra és újra magába kell tekintenie, a

³⁶ Uo. 80.o.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. 84.o.

³⁹ Ezt dolgozza ki az ikertestvér *A halálos betegség* első részében.

⁴⁰ Uo. 113.o.

⁴¹ Uo. 87.o.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.87

⁴⁴ Uo. 99.o.

⁴⁵ Uo.

bűnbánat megtartásával. A hit, ellentétben a bűnnel nem engedheti meg magának, hogy ne viszonyuljon egyszerre a történelmi külvilághoz és a történeti bensőségességhez. – Itt, pont a hívő személyében, a platóni két világ találkozna, ám itt azok érintkeznek egymással, tehát nincsenek végérvényesen szétválasztva. A pillanatban, az Eljövendő Új állandóan kapcsolatban van ez elmúlt bűnössel. Ebben az értelemben a keresztény gondolkodás, filozófia nem platonizmus.⁴⁶

„[A] keletkezés szabadság révén történik, nem szükségszerűséből; semmiféle keletkező nem valamely észokból keletkezik, de mindegyik valamilyen okból.”⁴⁷

A teremtő Isten nem csak Magasságos, hanem a Megváltó is, miután leereszkedett, belépett a földi történetbe. Azonban nem szükségszerűen lépett be, s ami még fontosabb, nem kényszerből.

„Csakis akkor tekinthetjük a múltbelit szükségszerűnek, ha elfeledkezünk arról, hogy keletkezett.”⁴⁸

A Rómabeliekhez írott páli levélből felerősödő – talán túlságosan is kihangsúlyozott – Krisztus-Ádám ellentétpár, addig adhat okot a fantáziálásra, amíg meg nem értjük, hogy a bukás nem volt szükségszerű. Így Isten leereszkedése sem az. A megváltás úgy jön létre a Szeretetből, mint ahogy a megbocsájtás történik az emberek között a szeretetből. Isten e tevékenysége által tette közelivé Önmagát teremtményeihez.

Aki megértette, hogy megkapta a föltételt, az azt is megérti, hogy valakitől kapta. A hit tárgyának egyszerre kell lennie a feltételnek illetve e feltételt adónak. Ugyanakkor a megértéssel együtt járhat maga a botrány is, a megbotráncozók nem tudták feladni az értelmüket. Beleremegtek a fenségesbe, s megragadtak ebben a botráncozásban. Aki azonban elfogadta a Feltételt-adót, megértette a közelséget, s a közelséget az időben, azaz az egyidejűséget. A továbbiakban

„nem is lehet szó közvetett tanítványról; mivel a hívő szüntelenül rendelkezik a hit autopsziájával, nem mások szemével néz, és csakis ugyanazt látja, amit minden hívő lát – a hit szemével. Tehát „közvetett tanítvány” nincs.”⁴⁹

⁴⁶Ugyan más megközelítésben, de ugyanerre az eredményre jut: Geréby 2008.

⁴⁷Uo. 101.o.

⁴⁸Uo. 103.o.

Ugyanakkor ez a mondat nem járt Löwith és Taubes szeme előtt, mikor írták a disszertációjukat. Mégis Taubes művének zárása erőst emlékeztet minket „A halálos betegség” hit formulájára

⁴⁹Uo. 140.o.

A közvetlen tanítványnak az egyidejűségét, azaz a Krisztus-hitet kell az ismétléssel begyakorolnia. Amint a liturgiában, úgy kívülágban, azonosképpen, őszinte nyílt, szabad cselekvések által.

Ha elfogadható az az észrevétel, mely szerint a *Morzsák* nem csak a filozófus olvasónak, hanem a *Biedermeier-kor emberének* és a mindenkori istentisztelet látogatójának is íródott, akkor nem csak a gondolkodásban, hanem a liturgia minden egyes mozzanatában, talán legfőképpen az eucharisztia jelentőségének megértésében és a megélés begyakorlásában áll *az egyidejű tanítvány viszonya*.

A filozófiai ikerpár második munkája, – amely egyúttal a dán államvallás ellen tett kirohanás első műve is Kierkegaard-nál – mintha címében hordozná az egész kierkegaard-i írói misszió kvintesszenciáját.

3.1. A keresztény hit iskolája

Egyfelől nem csak roppant erejű korkritika, hanem e művében az olvasó személyes megszólítottasága is kiemelkedően szembetűnő.

„Jöjjetek hozzám mindnyájan”⁵⁰ Ez áll a Miasszonyunk templomban elhelyezett Thorvaldsen-szobron. S ez az a hívás, amely a kiindulópontja a tárgyalandó műnek.

Talapzaton álló, embermagasságnál nagyobb szoborról van szó, nem feszületről. Kezeit széttárva lefelé tekint arra, aki elég közel áll meg előtte. Miközben a megállnak előtte jobb esetben a hívószavakat is elolvassák.

Kierkegaard kiindulópontja szerint:

„a kereszténység fennálló renddé szilárdult, [...] kilátása az örökkévaló helyett a mulandóra nyílik. [...] a hit döntés voltát, a tudomány fel akarja függeszteni, s ezzel mindazt, ami keresztényi az esztétikaiba akarja taszítani.[...] A keresztényi lét az etikából és magából a létezésből” az intellektuális fantasztikumba csúszott.⁵¹

Anti-Climacus programja hasonló Johanneséhez. Ugyanakkor ez az a műve, amely még több személyes kritikát tartalmaz a *Biedermeier-kor emberének*,⁵² aki ugyanakkor gyakran szóhoz jut, hogy elmondhassa véleményét a „különös emberről, Jézusról, aki magát Istennek nevezte.”⁵³ Anti-Climacus velük és pár különösen esetlen – vagy csak egyszerűen nem Krisztus-hívó – prédikátorral polemizál e szövegben.

⁵⁰Mt. 11:28

⁵¹Hidas Zoltán 1998, *A keresztény hit iskolája*, Előszó

⁵²Garff 2004, 468.o.

⁵³Uo.

Jézus Krisztus hívja az embereket, mindenkit külön-külön, egyesével. Ám a meghívottaknak el kell fogadnia Krisztus hívásával együtt az ő személyét is.

Most engedjük megszólalni Kierkegaard egyik újabb imáját:

„(Utolsó ítéletről)

Ó, bár minden ember, aki kereszténynek nevezi magát, ehhez az ítélethez mértén vizsgálná meg az életét, vajon csak megalázottságodban szeret-e, vagy csak fenséges voltodban; egyszóval téged szeret-e; mert ha csak az egyiket szereti kettő közül, nem téged szeret, Uram.”⁵⁴

A probléma ott kezdődik, ahol a meghívott embernek el kell fogadnia, hogy a hívó személye nem egy nagyszerű ember. Ugyanakkor az is csak félmegoldás, ha megpróbáljuk történeti úton bizonyítani Isten voltát. Tudatosítani kell önmagunkban, hogy ez a szegény, szakadt ruhájú, ácsmester fia egy és ugyanaz azzal, aki magát Isten fiának nevezi, s ugyanaz, aki beteljesíti az Írást. Ám ez a megértés nem fakadhat a tudásból, hanem egyedül a hit által válhat világossá. A magát hívőnek gondolónak a „legcsekélyebb része sincs Krisztusban”,⁵⁵ ha nem válik vele „egyidejűvé a megaláztatásban” is,⁵⁶ hogy neki is, akárcsak kortársainak „megüsse fülét az intése: boldog, aki nem botránkozik meg én bennem!”⁵⁷ Így jut el e műve – Anti-Climacusnak is – a korábbi művek kapcsán már oly sokszor megemlített paradoxonhoz.

„A botránkozás lehetősége egyetlen módon, hit által kerülhető el.” A már hívő pedig maga mögött kellett, hogy hagyja a botránkozást.

A Belzebub-vád⁵⁸ és a názáreti gutaütött⁵⁹ példái összecsengenek a szinoptikusoknál. Az Istenember a botránkozás lehetősége. Ám csak azoknak, akiknek gonosz van a szívében, mert „a gonosz gondolatok a botránkozás.”⁶⁰

A botránkozás lehetőségét a történelem menete és ennek történeti kutatása önmaga folyamába olvasztotta. A fennálló kereszténység már tudomást sem akar venni arról, hogy:

„Krisztus [...] közvetlen kijelentésével csupán magához bilincsel, hogy beleütközz az ellentmondásba és szíved szándékai napvilágra kerüljenek, mikor eldöntöd, hogy hinni akarsz-e vagy sem.”⁶¹

⁵⁴Kierkegaard 2011a, 78.o.

⁵⁵Kierkegaard 1998a, 49.o.

⁵⁶Uo.

⁵⁷Uo.

⁵⁸Mt. 12:22-37, Mk. 3:20-30

⁵⁹Lk. 11: 14-25, 17-27, Mt. 9:2-6

⁶⁰Uo. 122.o.

⁶¹Uo. 161.o.

S, hogy a helyzet még tisztább legyen, mikor Krisztust a farizeusok kérdőre vonják így szól az egyik híres válasz: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré [...]”⁶² Ezt a helyzet Kierkegaard szükségszerűen pengeélesen interpretálja, amikor felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy azzal, hogy „jól válaszolt” nem holmi tömegből kihúzó lázadó. Így

„a Krisztusra a qua Istenemberre irányuló botránkozás lehetősége az idők végezetéig fennmarad.”⁶³

Az igaz keresztény hitben tehát Krisztus a „megbotránkozás jele és a hit tárgya,”⁶⁴ így a személyében foglalt paradoxon által maga az emelkedettség

Az emelkedettséget átjárja a valóság, a maga szellemi valósága. Így lesz belakott az a ház, amelynek oly sokan csak az alsó részében, a pincében élnek, azt ugyan belakva, de cseppet sem a szellemi jólét értelmében, sokkal inkább a démonikus értelmében.⁶⁵

A döntés által „egyedi egyessé” vált ember már vonzódik Krisztushoz, de nem kiválasztott, noha közelebb került önmagához, mint a tömeg embere.

E mű zárata roppant erős, s még megmenti Kierkegaard-t a misztikus tévelygésektől:

„És imádkozunk valamennyi keresztényért, nehogy Hozzád vonzódván semmibe vegyék önmagukat, mintha nem adatott volna meg nekik is, hogy másokat – amennyire embertől telik – Feléd vonzzanak.”⁶⁶

Ugyanez a mondanivaló jelenik meg Kierkegaard saját imáiban:

„És mert az igazság az „Út”, melyet „háromféleképpen téveszthetünk el: ha rossz úton indulunk, ha botladozunk az úton, vagy ha letérünk az útról”, azért imádkozunk, hogy vonzd magadhoz a tévúton járókat, erősítsd meg a botladozókat, vezesd vissza az eltévedteket.”⁶⁷

Kierkegaard egyedi egyese messze nem oly önző, mint ahogy olyan sokan állították róla. Csupán szembenézett azzal a felmérhetetlenül embert próbáló feladattal, amelyet el is vár minden kor vallásos zsenijétől. A feladat, hogy nemzetének apostolává váljon!

3.2. Épületes beszédek, avagy a belső leckék

Abban az értelemben belső leckék, hogy a mikrokozmosz, vagy másképpen a belső ember cselekvései felől vizsgáljuk meg a hit megszilárdításhoz elkerülhetetlenül kötelező feladatokat. *A gyávaságról és Aki helyesen imádkozik ...* című épületes beszédekről lesz

⁶² Mt 22:15-22

⁶³Uo. 113.o.

⁶⁴Uo. 113.o.

⁶⁵A halálos betegség ház hasonlata.

⁶⁶Uo. 300.o.

⁶⁷Kierkegaard 2011a, 86.o.

elsősorban szó. Ugyan, ezen írások már 1844-ben napvilágot láttak, most mégis a vallási korszakhoz sorolom őket, mivel fő témájuk egyenesen a *Morzsák* utáni korszak előhírnökei, s annak vezérmotívumaivá nőttek ki magukat Kierkegaard tolla alatt.

„A döntés beemeli a végtelent az időbe, [...] feloldja a szokás varázslatát, megszakítja az időt és a fáradságot nem kímélő gondolatokat, és még a leggyengébb kezdetet is áldásos fénnel árasztja el, hiszen [...] kezdet.”⁶⁸

Az etikai és a vallási szférák közötti ugrás szintén a pillanat gyermeke. Az Újszövetségben ezt a legérzékletesebben a kapernaumi százados példája mutatja.⁶⁹ A „nem vagyok méltó” felkiáltás, a teológiai Én első és legbátrabb megnyilatkozása. Ez magában hordozza, hogy ismeri önmagát, azaz már szembenézett önmagával, beismerte hibáit, s ezeket nem zárja magába, mint a démoni, hanem kitör Én-magányosságából.

„Tedd meg Istenért, amire képes vagy, s akkor Isten is megteszi érted, amire nem vagy képes.”⁷⁰

Ám sokan vannak, akik még nem indultak el a helyes úton, mert beledermedtek félelmükbe és reszketésükbe. A „ne féljete” ígét meg kell hallani, de meg is lehet érteni, igaz indirekt módon, s ebben áll a beszéd kulcsa.

A pillanatban, a pillanat terhe alatt megroskadó embernek egyetlen feladata maradt hátra:

„[a] teljes önátadás, a gyengeséggel együtt; mert az engedelmisség kedvesebb Istennek, mint a kosok kövére.”⁷¹

Ekkor, a döntés előtt álló letérdelt a lovaggá üttetéshez. Kiállta a próbát, amely leginkább önmagunk próbája.

Hogy ez sikerüljön három veszélyforrást, kísértést kell kiállnia. A némaság, a közömbösség és a képmutatás közelítéseit. Mindhárom a szorongás valamilyen kategóriájába tartozik.

„A némaság és minden iránti közömbösség is elfedheti a rossz lelkiismeretet, [...] el akarja szenvedni büntetését.”⁷²

Ezek tehát egyértelműen a démoni kategóriájába tartoznak, hiszen a dacos viselkedés pecsétjeit hordják magukon. A némaság kitüntetett büszkeséggel próbálja eltakarni magát az őt megérteni soha nem tudó külvilág elől. Ugyanakkor önmagába zárkózva kéjekkel és

⁶⁸Kierkegaard 2011b, 316.o.

⁶⁹Mt 8, 5-10

⁷⁰Uo. 334.o.

⁷¹Uo.

⁷²Kierkegaard 2011b, 338.o.

kínokkal teli napokat él át. A Nap melege egykor simogatja, máskor pedig, jeges eső veri el minden gyümölcsét. Ő a végletek embere. Csakhogy ez az élet sohasem volt valós, hiszen soha senkinek nem tárta föl önmagát. A meleg, amit megél, nem más, mint az önszeretet, s a hideg ennek a kontrasztja, hogy mégsincs senki, aki megértené őt. Pontosan azért, hiszen közömbös marad számára a külvilág, akik sohasem tudnák megérteni az ő misztikus szárnyalásait. Bezárkózása nem eszköz arra, hogy összeszedje magát, sokkal inkább a bezárkózás maga jelenti számára kezdetet és a véget. Valaki azért repült, hogy elhagyja labirintust. Ő pedig repülés közben megfélekezett minderről, elhitte önnön halhatatlanságát, s alábukott. Ilyen a képmutató is, akinek a dacból fakadó önszeretete: gyávaság. Hiszen, soha nem mert magával megküzdeni és istenét sem hívta viadalra.

A hívő lovaggá üttetésének ismétléseként az imában, a megvalló imában fordul Istenéhez, s hogy ne szakadjon el embertársaitól, feléjük is közölnie kell, hogy min ment keresztül.

„[V]alld meg, [...] mindig érzed saját tökéletlenségedet, és lesütöd a szemed Isten előtt! Merd [...] megtenni a kicsit, viseld el az emberek együttérzését, te, aki elviselted a büntetést!”⁷³

Ha másért nem, hogy vallomásával közelebb vonzza őket Krisztushoz. Ha másért nem is, azért, hogy ne szakadjon el a külvilágtól, s ha botránkozást keltettek szavai, akkor igazolva látja önmagát, mert Krisztus a botránkozás jele, ami pedig a hit feltétele.

3.3. A helyes imáról

Újabb ima:

„Ó, Te, aki mindkettőt adod, a kezdetet és a beteljesedést, adj győzelmet a szűkölködés napján, hogy, ami nem sikerült a vágyak tüzeiben emésztődőnek, a szándékában eltökéltnak, sikerülhessen a bűnbánatban gyötrődőnek: hogy csakis egyet akarjon.”⁷⁴

Ezzel eljutottunk a helyes imádkozáshoz. Ami pedig nem más, mint a lovaggá üttetés ismétlése. Tehát, a helyes imádkozásban perlekedünk a személyes Istennel,

„hogy megértessük magunkat Istennel, hogy elmagyarázzuk neki, mi szolgál az imádkozó javára, hogy elnyerjük jóindulatát, s megnyerjük kívánságunknak.”⁷⁵

A „mi szolgál az imádkozó javára” kettős élű, hiszen most, amikor harcba megy; seregszemlét kell tartania. Az imában ugyanúgy magába tekint az egyes, mint amikor

⁷³Uo. 339.o.

⁷⁴Kierkegaard 2011a, 105.o.

⁷⁵Kierkegaard 2011c, 349.o.

átugrik az esztétikaiból az etikai szférájába. Minden erejét és minden kívánságát be kell, hogy vesse. Hiszen:

„Ha valaki nem vetett be mindent a győzelemért, akkor [...] hamarosan újra harcba kell szállnia, hogy ismét diadalt arasson, mégpedig vereség által.”⁷⁶

Mint az már jóval korábbról is ismeretes, az ima épületessége

„abban a gondolatban van, hogy Istennel szemben soha sincs igazunk.”⁷⁷

Aki az imában felsorakoztatta vágyainak, gyarlóságainak minden erejét, s elbukott a perlekedésben, kiüresedett. Így adja át a hívő önmagát Istennek, hogy újrarajzolja őt azért, „*hogy hasonlítson hozzá.*”⁷⁸ Ebben áll az áttetsző megalapozottság, a szív tisztaságában, hogy Isten újrarajzolja „az egyest”.

Összefoglalva a helyes imáról mondottakat, megállapíthatjuk, hogy az efféle imádságban egyfajta kiüresedés zajlik le. Az imádkozó, amikor vágyait konkretizálja, akkor egy magasabb – teológiai, vagy vallási – szinten hajtja végre a bűnbánatot, amely terminus alapvetően még az etikaihoz tartozik. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a bűnbánat, akármennyire is hasonlít a bűnbocsánatra, azzal nem egyenlő. A bűnbocsánat a bűnbánat harmadik stádiumában jelenik meg már Luthernél is.

„A bűnbánat felosztása is hármas: töredelem (*contritio*), gyónás (*confessio*) és elégtétel (*satisfactio*). [...] aki hisz – szentségben él, de ha mégis tévedne, úgy nem árthat neki.”⁷⁹

„A bűnbocsánat [...] egyedül Krisztus igéjében és hitedben van.”⁸⁰

Később, amikor Luther az *absolutio* és a hit kapcsolatáról ír, ekképpen fogalmaz:

„mert Isten senkinek sem adhatja, aki azt nem akarja elfogadni.”⁸¹

Ám ennél – ugyan csak filozófiailag, de – többről van szó. A helyes imában az imádkozó addig folytatja az imáját, amíg csak egy dolgot akar. Ez a végső önszembesülés. Rájönni, hogy mi lehet ez az Egy, amely tulajdonképpen a démoni végső ellentéte.

Az embernek a Jót kell akarnia az Igazságban.⁸² A Jó akarása magában hordozza, hogy minden más vágyott dolgot elbukjunk az imában, amely nem jön elég mélyről. Az imádságban történő teljes önátadás és annak megértése, a kiüresedés megértése. A vágyai

⁷⁶Uo. 354

⁷⁷Kierkegaard 2005, 754.o.

⁷⁸Kierkegaard 2011c, 359.o.

⁷⁹Luther 1994, 18.o.

⁸⁰Uo.13.o.

⁸¹Uo.18.o.

⁸²Kierkegaard 1990, A teljes második fejezet címe is.

által túlterhelt hívő az imában nyílik meg az Örökkévalónak, s hangolja át magát a jövőre. Az eljövendőnek a nyílt, tiszta szívű fogadására. A nyugati filozófia talán, – Kierkegaard szerint egészen biztosan – éppen ennél a pontnál tud újra az eljövendőre hangolódni.

A felzavart víz – mint a démonikus szorongás – nem áttekinthető, ezért nem lehet benne látni az életet. Ugyanakkor az a tiszta víz melynek felszínét állandóan hullámoztatják – ez a közvetlen szorongás – szintén nem átlátszó. De a tiszta, átlátszó pataknak vagy tengerszemnek⁸³ mindig le lehet látni a legmélyére. A Jót akarni az Igazságban, egyszerre megtisztulás és zavartalan nyitottság az Isten színe előtti létezésben és a helyes imában. Így jut el a helyes imában a hívő az eljövendőre való teljes megnyílásig.

4. Az egyes: vallási zseni vagy mártír?

Kierkegaard roppant erejű hőse, „az egyes”, egyszerre fegyvere vallás- és politikai kritikájának. A vallásnak általa kritizált elemei mára átcsaptak a társadalom teljes egészére. 1848 márciusa után teljesen ledöbbsent. Soha nem gondolta volna, hogy „a tömeg” – „*en masse*” – ilyen pusztításra képes. Végül is csak „az egyes” kategóriája maradt számára, amellyel talán meg lehetne ingatni a tömeget, mint a minden hibásan berögzült konvenció megtestesítőjét.

„Ha a tömeg a Gonosz, és Káosz fenyeget, egyetlen menekvés van: egyessé válni, a mentő gondolat pedig „amaz egyes”.⁸⁴

Hiszen most:

„Az igazság dolgában voltaképp egy absztrakt „publikum” tart igényt a bíraskodásra.”⁸⁵

Ezek még csak erős sejtések Kierkegaard-tól. Azonban az 1848-as események után, ezek beigazolódnak látszanak számára:

„Azóta az élet a maga mindenhatóságában fényt vetett arra az állításra is, mely szerint a tömeg fóruma etikai-vallási szempontból nem-igazság.”⁸⁶

A panteisztikus gondolkodás, – amely csábítóan, oly sok mindenre megadja a megoldás látszatát – a tömeget már bekebelezte. Ezáltal hosszú időkre bebetonozta magát a politikai gondolkodásba. Időben ez az a pont, amikor Kierkegaardnak *A keresztény hit iskoláját* meg

⁸³ Kierkegaard 1990, 121.o. (Kierkegaard ennél a hasonlatnál az óceánt használja hasonlatként.)

⁸⁴ Kierkegaard 2000, 67.o.

⁸⁵ Uo. 104.o.

⁸⁶ Uo. 106.o.

kell jelentetnie, az nem pihenhet tovább a fiókok mélyén. „Az egyes”: „a döntő keresztény kategória, és a krisztushit szempontjából is döntő lesz”,⁸⁷ „e kategória nélkül végérvényesen győzött a panteizmus”,⁸⁸ továbbá ez lesz „a misszionáriusnak a kereszténységen belüli kategóriája”.⁸⁹ Innentől szilárdan áll Kierkegaard előtt a küldetés, s mivel nem talál műveivel megértést, ez kizárólag saját programja lesz:

„a keresztény buzgóság és komolyság, [...] nem más, mint az a feladat, hogy a Krisztus-hitet el kell különíteni a keresztények egyes légióitól”.⁹⁰

Később, – valamikor 1850 és 1854 között – a következőket vetette papírra:

„Így mindenkori tiltakozásom ellenére is lehetetlenné vált volna számomra, hogy ne tekintsenek egy rendkívüli kereszténynek, ami pedig én nem vagyok, hiszen **én csak egy zseni vagyok**. Talán **elkövettem azt a hibát**, hogy kezdtem önmagamra, mint rendkívüli keresztényre tekinteni.”⁹¹

E sorokból is kitűnik Kierkegaard-nak az állandó vívódása, melyet tulajdonképpeni hivatásának köszönhet. Csakhogy ez az állandó vívódás volt az, amely fölemelte Szent Ágoston és Luther Márton sorai közé. Tekintve, hogy valószínűleg ők gyakorolták rá a legnagyobb hatást, a folyamat érthető.

Idézet a Naplókából:

„A régi keresztény dogmatikus terminológia olyan, mint egy elvarázsolt kastély – ahol a legszebb hercegek és hercegnők mély álomba merülten alszanak –, csak arra van szükség, hogy felébresszék, új életre keltsék, s ismét megmutatkozik a maga teljes pompájában.”⁹²

Következtetésem szerint, Kierkegaard roppant munkássága abban áll, hogy bemutassa a keresztény társadalomban minden pszicho-szociológiai zavar pusztán csak felszínes. S, ha mindenki megértené, hogy miben áll a Krisztus-hit, akkor a felszíni fodrozódás elcsendesülne, így az egész kereszténység, mint hitvallás újra régi pompájában jelenne meg. Ez volna tehát a közös út a hit forrásától az Egyháznak, mint Isten Országának mindent átölelő, befogadó egzisztencia-óceánjáig.⁹³

⁸⁷ Uo. 115.o.

⁸⁸ Uo. 116.o.

⁸⁹ Uo. 117.o.

⁹⁰ Uo. 119.o.

⁹¹ Kiemelés innen: Garff 1994, 82.o.

⁹² Kiemelés innen: Pattison 1994, 436.o.

⁹³ Lásd: Lukács 17:21: „mert ímé az Isten országa ti bennetek van.”

Pál Róm. 14:7: „Mert az Isten országa nem evés, nem ivás, hanem igazság, béke és Szent Lélek által való öröm.”

5. Zárógondolatok

Mivel a dolgozat több szálon futott, ezért kell több következtetést is levonnom belőle.

A fent tárgyalt írói korszakot könnyebb megértenünk, ha összeolvassuk az álneves írásokat az *Épületes Beszédekkel*, ez ugyan nem szükségszerű stratégia, mégis gyümölcsöző. Kierkegaard a szorongástól eljuttatja a személyesen megszólított, ezáltal kortársává tett olvasóját a hit kapujáig. Útját nemcsak teoretikus fejtegetéseken keresztül irányítja, hanem gyakorlati segítségeket is nyújt direkt kommunikációval, az *Épületes Beszédekkel*.

Elmondható tehát, hogy Kierkegaard vallásfilozófiája sem nem a vallásból sem az őt megelőző filozófiából nem levezethető, hanem egy olyan vallásosságból ered, amely felhasználja mindkét gondolkodási formát, de pusztán az egyikből teljes mértékben levezethetetlen marad. Ezzel a programjával megelőzi a XX. század talán legnagyobb gondolkodóját.⁹⁴

Kierkegaard, ahogyan később Heidegger és Bultmann is az embernek a saját történetiségében ragadja meg azt az archimédeszi pontot, amelyből kimozdítható a világtörténelem objektív, önmagában pusztá narratívaként élénk álló fenséges képe.

Mindenféle filológiai fejtegetések nélkül, pusztán a szubjektivitásba és a pusztá észhasználatába vetett meggyőződésével juttatja el az olvasóját abba a tulajdonképpen öskeresztényi állapotba, ahonnan elé tárja a történelem kapuját. Így bizonyítja, hogy minden valamilyen okból, de önmagában véve semmi sem a szükségszerűségből keletkezett.

Az egyidejű, közvetlen, tanítványi viszonyból azonban feltárul, hogy a mindenkori keresztény liturgia igazából, pont az egyidejűséget hivatott megtartani, azaz a krisztusi ösgyülekezetet.

Úgy gondolom, hogy Kierkegaard a fent tárgyalt időszakban az esztétikai, etikai és vallási szférákat egyszerre tudta belakni. Az, hogy tulajdonképpeni szándéka mi volt, most már nem nehéz kitalálni. A pusztá megbotránkoztatás, hiszen Johannes Climacus Morzsáit, ahogy Anti-Climacus műveit úgy is lehet olvasni, mint, ami a kereszténység ellen szól és úgy is, mint ami mellette.⁹⁵ Az olvasó eszén és szívének szándékán egyszerre múlik, hogy megakarja-e érteni ezeket a műveket, mint pusztán a Krisztus mellett tett tanúságtételeket.

⁹⁴ Vö: Heidegger 1995, 124-125.o.

⁹⁵ Vö: Kierkegaard 1998b, 252.o.

6. Bibliográfia

Kierkegaard művei:

- Kierkegaard, Soren 1993a, *A halálos betegség* (ford. Rácz Péter). Göncöl kiadó, Budapest.
- Kierkegaard, Soren 1980, *The Sickness Unto Death* (ford. Howard V. Hong, Edna H. Hong). Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kierkegaard, Soren 1993b, *A szorongás fogalma* (ford. Rácz Péter). Göncöl kiadó, Budapest.
- Kierkegaard, Soren 2005, *Vagy-Vagy* (ford. Dani Tivadar). Osiris kiadó, Budapest.
- Kierkegaard, Soren 1997, *Filozófiai Morzsák*. Göncöl kiadó, Budapest.
- Kierkegaard, Soren 1998a, *A keresztény hit iskolája* (ford. Hidas Zoltán). Atlantisz, Budapest.
- Kierkegaard, Soren 2000, *Szerzői tevékenységemről* (ford. Hidas Zoltán). Latin Betűk, Debrecen.
- Kierkegaard, Soren 1998b, *The Point of View* (ford. Howard V. Hong, Edna H. Hong). Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kierkegaard, Soren 2011a, *Imák*. Koinónia, Kolozsvár.
- Kierkegaard, Soren 2011b, „A gyávaságról”. Heller Ágnes, Bacsó Béla, Niels Jorgen Cappelorn, Czakó István, Gyenge Zoltán, Nagy András (szerk.), *Épületes beszédek*. Jelenkor kiadó, Pécs. 316-340 pp.
- Kierkegaard, Soren 2011c, „Aki helyesen imádkozik, veszekszik az imádságban és győzedelmeskedik – Isten diadala által”. Heller Ágnes, Bacsó Béla, Niels Jorgen Cappelorn, Czakó István, Gyenge Zoltán, Nagy András (szerk.), *Épületes beszédek*. Jelenkor kiadó, Pécs. 340-363 pp.
- Kierkegaard, Soren 1990, „*On an Occasion of a Confession*”. (ford. Howard V Hong, Edna H. Hong). *Eighteen Upbuilding Discourses*. Princeton University Press, New Jersey. 4-154 pp.

Egyéb felhasznált irodalom:

- Szent Biblia (Károli Gáspár fordítása)
- Szent Ágoston 2002, *Vallomások*. Szent István Társulat, Budapest.
- Szent Ágoston 2006, *Isten Városáról III*. Kairosz, Budapest.
- Ebner, Ferdinand 1995, *A szó és a szellemi valóságok* (ford. Hidas Zoltán) – Pneumatológiai töredékek -. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- Garff, Joakim 2004, *SAK* (ford. Bogdán Ágnes, Soós Anita). Jelenkor kiadó, Pécs.
- Czakó, István 2001, *Hit és egzisztencia*. L'Harmattan, Budapest.
- Luther, Martin 1994, *Bűnbánat; Kereszttség; Úrvacsora Három sermo a szentségekről 1519* (ford. Kozma Éva Mária). Magyarországi Luther Szövetség, Budapest.
- Garff, Joakim 1994, „Kierkegaard – egy bio-gráfia” (ford. Fáber András). Nagy András (szerk.) Kierkegaard Budapesten. Fekete Sas Kiadó, Budapest. 127-149 pp.
- Pattison, George 1994, „Kierkegaard és/vagy a posztmodernizmus?” (ford. Mezei György). Nagy András (szerk.) Kierkegaard Budapesten. Fekete Sas Kiadó, Budapest. 419-442 pp.
- Ricoeur, Paul 2000, „Kierkegaard és a rossz” (ford. Orosz László). Vulgo (2000) 3-4-5 sz. 219-227 pp.
- Geréby, György 2008, „Isten békéje”. Borbély Gábor (szerk.) Királlyá lett a te Istened, Akadémiai Kiadó, Budapest. 216-241 pp.
- Gyenge, Zoltán 2009, „A hit lovagja, avagy a vallási egzisztencia” Garaczi Imre, Kalmár Zoltán (szerk.) Pro Philosophia Évkönyv, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém. 7-21 pp.
- Clarisle, Clare 2005, *Kierkegaard's Philosophy of Becoming – Movements and Positions*. State University of New York Press, Albany.
- Bultmann, Rudolf 1994, *Történelem és eszkatológia* (ford. Bánki Dezső, Adamik Lajos). Atlantisz, Budapest.
- Slok, Johannes 1983, „Søren Kierkegaard”. Heinrich Fries, Georg Kretschmar (szerk.) Klassiker der Theologie II. Beck, München. 190-208 pp.
- Gyenge, Zoltán 2007, *Kierkegaard élete és filozófiája*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő.
- Heidegger, Martin 1995, *Phänomenologie des religiösen Lebens*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.